

HİCRÎ II. VE III. ASIRLARDA YAŞAYAN HANEFÎ FAKİHLERİN RESMÎ GÖREV ALMA TUTUMLARI AÇISINDAN SİYASÎ OTORİTE İLE İLİŞKİLERİ*

Soner DUMAN**
Adnan HOYLADI***

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 27 aralık 2020, **Kabul Tarihi:** 03 Mart 2021, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2021, **Atıf:** Duman, Soner, Hoyladı, Adnan. "Hicrî II. Ve III. Asırlarda Yaşayan Hanefî Fakihlerin Resmî Görev Alma Tutumları Açısından Siyasî Otorite İle İlişkileri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021): 143-178.

<https://doi.org/10.33415/daad.727980>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 27 December 2020, **Accepted:** 03 March 2021, **Published:** 31 March 2021, **Cite as:** Duman, Soner, Hoyladı, Adnan. "Relations of Hanafis With the Political Authority in Terms of Their Attitude of Taking Official Duty in the 2nd And 3rd Centuries of Hicri". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 21/1 (March 2021): 143-178.

<https://doi.org/10.33415/daad.727980>

Öz

Hanefîler, teşekkül döneminde siyasî otoriteyle çeşitli sebeplerle ilişki kurmuşlardır. Mezhebin kendisine izafe edildiği Ebû Hanîfe, Emevîler ve Abbâsîler döneminde siyasî otoriteye mesafeli durmuş onların resmî görev tekliflerini geri çevirmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin kendisine yapılan görev tekliflerini kabul etmemesinin nedenleri olarak Emevî ve Abbâsî idarelerinin Ehl-i beyte karşı takınmış olduğu katı tutum, Emevî ve Abbâsî iktidarlarının Müslümanların istişaresi ve hür iradeleriyle vermiş oldukları biatle seçilmesi gerektiği ilkesine muhalif olarak istişare olmaksızın ve baskı ile biat almaları, Ebû Hanîfe'nin mevcut şartlarda siyasî oto-

* Bu çalışma, Prof. Dr. Soner Duman danışmanlığında hazırlanmakta olan "Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, duman@sakarya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-7309-8622>

*** Sakarya Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, hoyladi@hotmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-8565-9941>

riteye tabi olarak görev alması dışarıdan meşruiyetinde sıkıntı olan bir iktidara tam meşruiyet verdiği şeklinde okunacağı endişesi gibi ihtimaller sayılabilir. Ebû Hanîfe'nin öğrencileri arasında ve sonraki nesillerde onun bu tutumunu benimseyenler olmasına karşın Züfer, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan gibi önde gelen öğrencileri yanında sonraki nesil Hanefilerden de siyasî idarenin resmî görev tek-liflerini kabul edenler olmuştur. Resmî görev alan Hanefî fakihlerin bu kararlarında mezhebin yayılmasına katkıda bulunma, şeriâtın gerekleri doğrultusunda kadılık görevinin yerine getirilmesi, halifenin talebi gibi sebepler etkili olmuştur. Resmî görev almayanların kararlarında ise Ebû Hanîfe'den farklı olarak, ilimle meşgul olma istekleri, sağlık durumlarının el vermemesi gibi kişisel nedenler etkili olmuştur. Bunun yanında bazı dönemlerde, devletin siyasal politikaları çerçevesinde Hanefî fakihlerin kadı atamalarında öncelikli tercih edildikleri bazı dönemlerde de arka planda kaldıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Hanefî mezhebi, Hanefîler, Siyasî otorite, Kadı.

Relations of Hanafis With the Political Authority in Terms of Their Attitude of Taking Official Duty in the 2nd And 3rd Centuries of Hıjrı

Abstract

Hanafis established relations with the political authority for various reasons during their formation period. Abu Hanifa, to whom the sect was attributed, stood aloof from from the political authority during the period of the Umayyads and Abbasids, and refused their official job offers. The strict attitude of the Umayyad and Abbasid administrations towards the Ahl al-Bey with whom Abu Hanifa had close relations was influential in this preference. In addition, the ideas that the caliph should be elected with the consultation and allegiance of Muslims, that the Umayyads and Abbasids did not come to power in this way, that the allegiance that were taken by force would be invalid, and the concern that they would legitimize them if they accepted the proposal of the political authority were influential in this attitude. Among Abu Hanifa's students and in the following generations, there were those who adopted this attitude. On the other hand, along with his prominent students such as Zufer b. Huzeyl, Abu Yûsuf, Muhammed b. al-Hasan, there were also those who accepted the official positions of the political administration from the next generation Hanafis. While the aim of spreading Abu Hanifa's thoughts was effective in this attitude first, this attitude was a personal choice in the following periods.

Keywords: Islamic law, Hanafi sect, Hanafis, Political authority, Qadi.

Giriş

Hanefî fukahâ, mezhebin temellerinin atılmasından teşekkülünü tamamlamasına kadar geçen yaklaşık iki asırlık süreçte, siyasî otorite ile farklı saiklere dayanan bir ilişki kurmuşlardır. Ebû Hanîfe'nin Emevî ve Abbâsî devletlerine bakışı ile öğrencilerinin bakışı arasında zaman içinde şartların da değişmesiyle farklılıklar oluşmuştur. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) mezkûr iki devletin meş-

ruiyetine yaklaşım tarzı, bir kısım öğrencileri tarafından devam ettirilirken, Ebû Yûsuf (ö. 182/798) gibi birtakım öğrencileri de muhtemelen Hanefî düşüncenin yayılmasına katkı sağlayacağı gerekçesiyle farklı bir tavır sergilemişlerdir. İslam tarihinin erken dönemlerinde fukahânın siyasî otorite ile etkileşimi genellikle adalet teşkilatı üzerinden gerçekleşmiştir. Bu etkileşimde Hanefî fukahânın diğer ekollere mensup fukahâyâ nispetle bir adım daha ileride olduğu söylenebilir. Hanefîlerin benimsedikleri “farazî fıkıh anlayışı” onların yargılama yeteneklerinin geliştirilmesine güçlü bir şekilde katkıda bulunmuştur.¹ Özellikle ders halkalarında uygulanan sadece gerçekleşmiş olaylara değil benzer veya farklı şartlarıyla gerçekleşebilecek problemlere de çözüm üretmeleri fıkıh talebelerinin olaylara hukuki bakışlarında çözüm ve analiz melekesi geliştirmesini sağlamıştır. Tarihsel gerçekliğe bakıldığında bazı dönemler istisna edilirse Hanefî mezhebinin teşekkülünü tamamladığı IV. asrın son çeyreğine kadar kadıların çoğunluğunun Hanefî düşüncüyü benimseyen fakihler arasından atandığı görülür. Bu çalışmada hicrî iki ve üçüncü asırlarda görev alan Hanefî fukahâ tespit edilerek onların kadılık gibi resmî görev alma tutumları ve bu tutumlarının siyasî otorite ile ilişkilerine etkisinin boyutu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, hicrî iki ve üçüncü asırlarda yaşayan Hanefî fakihlerin siyasî otorite ile ilişkileri, kadı atamalarında Hanefî fakihlerin öne çıkması ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

1. Hicrî II. Asırda Yaşayan Hanefî Fukahânın Siyasî Otorite ile İlişkileri

1.1. Ebû Hanîfe'nin Siyasî Otorite ile İlişkileri

Ebû Hanîfe'nin hayatının büyük bir kısmını oluşturan 52 yıl gibi bir süre Emevîler dönemine denk gelirken geri kalan yıllarını Abbâsîler döneminde yaşamıştır. Dolayısıyla her iki devletin uygulamalarına şahit olmuş ve bu iki devlete karşı kendi bakış açısına

¹ Hanefîliğin kurumsal bir yapı haline gelmesinden önceki aşamada Irak bölgesinde hâkim olan fıkıh anlayışının insanlar arası problemleri çözmede başka şehirlere göre daha avantajlı bir pozisyonda olduğunu Abdullah İbn Mukaffa'nın (ö. 142/759) halife Mansûr'a yazdığı “Risâle fi's-sahâbe” adlı risalesindeki şu ifade de ortaya koymaktadır: “Ey emîrül-mü'minin! Iraklılarda bulunan fıkıh, iffet, akıl ve dil (güzel konuşma) özelliklerinin bir benzeri veya yarısının bile başka bir yerde bulunmadığı konusunda neredeyse hiçbir şüphe yoktur.” Bk. Abdullah İbn el-Mukaffa, *Âsâru İbni'l-Mukaffa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1989), 316.

göre bir tutum geliştirmiştir. Emevî halifesi II. Mervân (ö. 132/750) ile Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775), Ebû Hanîfe'yi yanlarında görmek, onun halk nezdindeki itibarını kendi iktidarlara lehine kullanmak istediler. Onların kadılık tekliflerinin sebebi hem onu yanlarına çekmek hem de onun kendilerine karşı tutumunu sınamaktı. Bundan dolayı, onu hapse atmaktan ve kırbaçlattırmaktan çekinmediler. Ebû Hanîfe yine de bunlara karşı direnmiş ve onları kadılık tekliflerini reddetmiştir.²

1.1.1. Ebû Hanîfe'nin Emevî İdaresi ile İlişkileri

Ebû Hanîfe'nin Emevîlere karşı muhalif tavrının sebepleri arasında Emevî hânedanının Ehl-i beyte karşı takındığı sert tutum önde gelmektedir.³ Ebû Hanîfe'nin Hz. Ali (ö. 40/661) nesline kalbî bir yakınlığı bulunmaktadır.⁴ Emevîlerin Hz. Ali nesline karşı tutumları sertleşince onları açıkça tenkit etmekten geri durmamıştır.⁵ Ebû Hanîfe'nin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilecek bu tutumu aynı zamanda onun siyaset hakkındaki görüşleri hususunda da ip uçları vermektedir.⁶ O, bedel ödemek pahasına düstur edindiği “*emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker*” (Âli İmrân 3, 104) esasını uygulamaktan geri durmamıştır.

Ebû Hanîfe, halifenin biat yoluyla seçilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Nitekim bu düşüncesini halifenin huzurunda “Hilafet müminlerin istişaresi ve icmasıyla olur.” şeklinde ifade etmekten çekinmemiştir.⁷ Ebû Hanîfe'nin bu ifadesinden hilafetin Müslümanların seçimi ve rızası olmaksızın zorla ele geçirilemeyeceği, biatların istişare yolu ile alınması gerektiği dolayısıyla zorla alınan biatlerin geçerli olmayacağı görüşünü benimsediği söylenebilir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin seçimle iş başına gelen ilk dört halifeyi, sıralamasını ve

² Geniş bilgi için bk. Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1960), 35-60; Ahmed Saîd Havvâ, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-imâm Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân* (Cidde: Dâru'l-Endelüsî'l-Hadrâ, 2002), 46-50; Mustafa Uzunpostalcı vd., “Ebû Hanîfe” (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/132-133.

³ Ebû Hanîfe'nin Hz. Ali oğullarına karşı tutumu hakkında bk. Mehmet Atalan, “Ebû Hanîfe ve Ali Oğulları”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 8/24 (2006), 157-168.

⁴ Ebû Hanîfe'nin Ebû Ca'fer el-Bâkır'la görüşmesi hakkında bk. Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdülber, *el-İntikâ fî fedâilî's-selâseti'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 194.

⁵ Uzunpostalcı vd., “Ebû Hanîfe”, 10/132.

⁶ Ebû Hanîfe'nin siyasî duruşu için bk. İsa Doğan, “Ebû Hanîfe'nin Dinî ve Siyasî Duruşu”, *Samsun 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 37-46.

⁷ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 69.

meşru halife olarak Hz. Ali'nin mücadelesini haklı gördüğü sonuçlarına da varılabilir. Ebû Hanîfe'nin Emevî hânedanlığına olan muhalefetinin bir nedeni de bu olmalıdır.

Ebû Hanîfe, her ne kadar Emevî iktidarının meşruiyetini teorik olarak kabul etmese de II. Mervan dönemine kadar onlarla herhangi bir problem yaşamamıştır. Mervân b. Muhammed döneminin Irak genel valisi İbn Ebû Hubeyre (ö. 133/750), Ebû Hanîfe'ye bir elçi göndererek onda beytül-mâl'in başına geçmesini istemiştir. Ancak Ebû Hanîfe, bu teklifi reddetmiş, vali de onu 20 kırbaçla cezalandırmıştır.⁸ Bir başka rivâyete göre vali, Ebû Hanîfe'ye kadılık yapmasını teklif etmiş, Ebû Hanîfe'nin reddetmesi üzerine onu 10 gün boyunca kırbaçlattırıştır. Buna rağmen Ebû Hanîfe, bu görevleri yapmayı kabul etmemiştir. Bunun üzerine hapse atılmıştır. Hapiste sağlık durumu kötüleşince valiye bildirilmiş, o da Ebû Hanîfe'nin arkadaşlarıyla istişarede bulunması için 130/748 yılında salıverilmesini emretmiştir.⁹ Valinin Ebû Hanîfe'ye karşı takındığı bu tutumun, halife II. Mervân'ın bilgisi dahilinde olması kuvvetle muhtemeldir. Ebû Hanîfe, hapisten çıkınca Mekke'ye gitmiş, burada 6 yıl kalmıştır.

1.1.2. Ebû Hanîfe'nin Abbâsî İdaresi ile İlişkileri

Ebû Hanîfe, hilafet Abbâsîlere geçtikten sonra Ebû Ca'fer el-Mansûr (136/754-158/775) zamanına kadar Mekke'de kalmıştır.¹⁰ Ebû Hanîfe'nin 136/754 yılından önce Kûfe'de bulunduğu rivâyetleri dikkate alındığında onun zaman zaman Kûfe'ye geldiği ancak şehirdeki istikrarsızlık sebebiyle uzun süre kalmayıp geri döndüğü anlaşılmaktadır.¹¹

Ebû Hanîfe, Abbâsîlerin Emevî iktidarını devirmelerini olumlu karşılamış ancak onların da bir süre sonra Hz. Ali evlatlarına Emevîler gibi kötü muamelesini görünce onlara da mesafeli bir duruş sergilemiştir. Onun Abbâsî idaresine karşı ayaklanan Ehl-i beyt

⁸ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 66 vd.

⁹ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Yahyâ İbnü'l-Avvâm es-Saudî, *Fedâilü Ebî Hanîfe ve ahbâruhu ve menâkibühü*, thk. Latîfu'r-Rahmân el-Behrâicî (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 2010), 66; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhu*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 13/328-329; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 66.

¹⁰ Muvaffak b. Ahmed el-Mekî - Hâfızüddîn b. Muhammed el-Kerderî, *Menâkibu Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 2/276.

¹¹ Rivâyetlerin değerlendirilmesi için bk. Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 40-41.

mensuplarını alenen desteklemesi bunu doğrular niteliktedir. Ebû Hanîfe, Abbâsî devletinin asıl kurucusu olarak kabul edilen ikinci halifesi ile bazı problemler yaşamış ve bu dönemde vefat etmiştir.

Rivâyete göre Ebû Ca'fer el-Mansûr, Ebû Hanîfe'den Bağdat'a gelip kadılık yapmasını istemiş ancak Ebû Hanîfe, bu teklifi geri çevirmiştir. Bunun üzerine halife onu eş-Şems'de hapse attırıştır. Bir rivâyete göre Ebû Hanîfe hapiste vefat etmiştir.¹² Bir başka rivâyete göre ise Ebû Hanîfe 15 gün hapiste kalmış daha sonra çıkarılmıştır. Bu dönemde bir evde tutularak fetva vermesi ve başkalarıyla görüşmesi yasaklanmıştır. Bir süre sonra vefat etmiştir.¹³

Bir diğer rivâyete göre halife, Bağdat ve Risâfe mescidinin inşası bitince Ebû Hanîfe'yi buraya getirtmiş ve ondan mescitte kadılık yapmasını istemiştir. Ebû Hanîfe, önce bu teklifi kabul etmemiş ardından halife, kendisini kırbaçlatacağını söyleyince kabul etmek zorunda kalmıştır. Kadılığının ilk iki günü dava için gelen olmamış, üçüncü gün Saffâr adında birinin davasına bakmıştır. Sonraki iki gün rahatsızlanmış, daha sonra da yatağa düşmüş ve çok geçmeden de vefat etmiştir.¹⁴

148 | db

Ebû Hanîfe'nin Emevîlere karşı isyana girişen Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'ye maddî yardımda bulunduğu ve insanları ona yardım etmeleri konusunda teşvik ettiği belirtilmiştir.¹⁵ Yine Ebû Hanîfe'nin Ehl-i beyte mensup Muhammed b. Abdullah ile kardeşi İbrahim b. Abdullah b. Hasan'ın Abbâsîlere karşı isyanına alenen destek vermesi neticesinde Bağdat'a götürüldüğü ve 15 gün sonra burada vefat ettiği rivâyet edilir.¹⁶

Ebû Hanîfe, yukarıda zikredildiği gibi iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma esası doğrultusunda doğru bildiğini ifade etmekten çekinmemiştir. Bu doğrultuda devletin bazı kurumlarının icraatlarını eleştirmiştir. Örneğin halife tarafından atanan Kûfe kadısı İbn

¹² İbnü'l-Avvâm es-Saudî, *Fedâilü Ebî Hanîfe ve ahabârûhu ve menâkibühü*, 68-70; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 71.

¹³ Mevlevî Muhammed Molla Abdülkadir Afgânî, *Ukûdü'l-cümân fî menâkibi imâmi'l-âzam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân (Tahkîk ve Dirâse)* (Câmiatü'l-Melik Abdülaziz, Külliyyetü's-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1399), 325; Mekki - Kerderî, *Menâkibu Ebî Hanîfe*, 2/299; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 13/325.

¹⁴ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 72.

¹⁵ Abdülhayy b. Ahmed el-Akerî Ebû'l-Fellâh, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahabâri min zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvûd (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 2/92.

¹⁶ İbn Abdülber, *el-İntikâ fî fedâilî's-selâseti'l-fukahâ*, 170.

Ebû Leylâ'yı (ö. 148/765) içtihatlarındaki hatalar nedeniyle tenkit etmiş bundan dolayı halifeye şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, bir süre fetva vermekten men edilmiştir.¹⁷

Ebû Hanîfe, siyasî otoritenin meşruiyetini kabul ettiği şeklinde bir algı oluşması ihtimaline binaen kendisine teklif edilen kadılık gibi resmî görevleri kabul etmemiştir. O gerek Emevîlerin gerekse Abbâsîlerin zaman zaman Hz. Ali ve evlatlarına karşı takındıkları sert tutum ve iktidarlarını istişare ve biat yoluyla elde etmemeleri nedeniyle onların meşruiyetini kabul etmiyordu. Diğer taraftan gerek Emevîlerin gerekse Abbâsîlerin Ebû Hanîfe'ye resmî görev verme ısrarları da kendilerinin iktidarlarını meşru gösterme çabası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin toplumda geniş bir yansımaları bulunmaktaydı. Dört binden fazla öğrencisi olduğu belirtilen Ebû Hanîfe, daha çok mevâlîlerin desteklediği ehl-i re'y geleneğinin lideri konumundaydı. Toplumda bu denli yansımaları olan birinin desteğini almak elbette bir devlet başkanı için önemli olmalıdır. Abbâsîlere karşı Ebû Hanîfe'yle benzer tutum sergileyen Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) gibi âlimler de bulunmaktadır. Onun, halife Mansûr'un kadılık teklifini geri çevirdiği ve Yemen'e kaçtığı belirtilir.¹⁸

1.2. Ebû Hanîfe'nin Öğrencilerinin Siyasî Otorite ile İlişkileri

Bu bölümde resmî görev alma yönüyle Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin siyasî otorite ile ilişkileri ve onlara karşı takındıkları tutum ele alınacaktır.

Emevîlerin mevâlîye (Arap olmayan unsurlara) karşı takındıkları ırkçı tavır, bu dönemde pek çok fukahânın kadılık görevi almalarına mâni olmuştur. Bununla birlikte mevâlî kendini gösterebilmek adına ya ticaretle ya da ilimle meşgul olmuş ve her iki alanda da başarılı olmuşlardır. Bu dönemde Araplar genellikle ticaretle ve ilimle uğraşmayı aşağılanma sebebi olarak görüyorlardı. Onlara göre cihada çıkıp kahramanlık göstermek ve ganimetlerden faydalanmak daha saygıdeğer bir işti. Onlar daha çok asker olarak görev almış, ilimle meşgul olanları ise genellikle hadis rivâyetiyle uğraşmışlardır. Ticaretle uğraşan mevâlî, Emevî şehirlerinde pazarları

¹⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, thk. Beşşâr Avvad (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 15/473.

¹⁸ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 71.

elinde bulundurmuştur. İlimle uğraşan mevâlî ise bu alanda büyük başarılar ulaşımıştır.¹⁹ Abbâsîler döneminde daha önce mevâlîye karşı takınılan bu tutum değişmiştir. Onlar, Arap kabileler güçlendiği takdirde isyan çıkaracakları, dolayısıyla iktidarlarını kaybedecekleri endişesiyle başta vezirlik olmak üzere önemli makamlara özellikle de asker ve yargı kurumlarına Arap olmayanları getirmişlerdir. Bu dönemin en önemli özelliği ulemâ arasında yargılama işinin re'y ekolüne hasredilmesi ve bu alanda onların üstünlüğünün kabul edilmesidir. (4 numaralı bölüme bk.)

Ebû Hanîfe, her ne kadar kendisi kadılık görevi almaktan imtina etse de öğrencilerinden bir kısmı resmî görev almayı reddederken pek çoğu başta Kûfe ve Bağdat'ta olmak üzere farklı şehirlerde kadılık görevi üstlenmişlerdir.

Ebû Müslim el-Horasânî (ö. 137/755), Emevîlere karşı giriştiği isyan hareketinde Ebû Hanîfe'nin öğrencilerini yanına çekmek istemişti. Başlangıçta onlar, Emevîlerin mevâlîye uyguladıkları politikalar nedeniyle Ebû Müslim'e destek olma iradelerini ortaya koymuşlardı. Ancak isyan süreci ile Ebû Müslim'in, konuştuğu hususlara aykırı hareket etmesiyle ondan uzaklaşmışlardır. Ebû Müslim de onları potansiyel tehlike olarak görmüş ve onları bertaraf etme yoluna gitmiştir.²⁰ Bu geçiş döneminin öncesinde ve sonrasında Ebû Hanîfe'nin birçok öğrencisi resmî görev üstlenmiştir.

1. İbrahim b. Meymûn (ö. 131/748), Ebû Hanîfe'nin ilk öğrencilerinden olup hocasının derslerine katılmak üzere geldiği Kûfe'de eğitimini tamamladıktan sonra memleketi Merv'e dönmüş, burada Ebû Hanîfe'nin itikadî ve fikhî görüşlerini ders olarak okutmaya başlamıştı. Ayrıca bu bölgede aynı öğretiyi sahiplenenlere öncülük etmekteydi. Ayaklanma öncesi Muhammed b. Sâbit (ö. 147/764) ve

¹⁹ "Abdullahlar (Abdullah b. Abbas [ö. 68/687], Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Ömer [ö. 73/692], Abdullah b. Amr b. Âs [ö. 65/684] öldüğünde her beldede fikh mevâlîde kaldı. Mekke'nin fakîhi Atâ [ö. 114/732], Yemen'nin fakîhi Tâvûs b. Keysân [ö. 106/725], Yemâme'nin fakîhi Yahya b. Ebû Kesîr [ö. 129/747], Basra'nın fakîhi Hasan, Kûfe'nin fakîhi İbrahim en-Nehaî, Şam'ın fakîhi Mekhûl b. Ebû Müslim [ö. 112/730], Horasanın fakîhi Atâ el-Horasânî [ö. 135/752]. Medine hariç. Allah onu Kureyşli bir fakîhe, Saîd b. Müseyyeb'e tahsis etti." rivâyeti mevâlinin ilimde kat ettiği mesafeyi göstermesi açısından önemlidir. Bk. Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbâs [Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1970], 58; Ayrıca Kûfeli mevâlî âlimlerin listesi için bk. M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadârîliğe Kûfe* [Ankara: Ankara Okulu, 2001], 298 vd.

²⁰ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 260.

İbrahim b. Meymûn'un, Ebû Müslim ile arkadaşlık derecesinde ilişkileri vardı. İsyân sonrası Ebû Müslim, kendisi hakkında ne düşündüklerini öğrenmek üzere onlara bazı kişileri göndermiş ve kendisi hakkında sorular sordurmuştu. Ebû Müslim'in imanı nedeniyle öldürülemeyeceğini söyleyen Muhammed b. Sâbit Merv'e kadı olarak atanmış, İbrahim b. Meymûn ise aksi yönde kanaat belirtmiştir. O günlerde Ebû Müslim'e nasihatte bulunun İbrahim b. Meymûn'la Ebû Müslim arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır.²¹ O, bu konuları Ebû Hanîfe ile görüşmek üzere Kûfe'ye gitmiştir. İbrahim b. Meymûn, Ebû Hanîfe ile iyiliği emretme, kötülükten sakındırma esası üzerine istişarelerde bulunmuş ve bu görüşmeden sonra Ebû Müslim'le mücadele etmeye karar vermiştir.²² Merv'e gelen Ebû Müslim el-Horasânî, onunla galiz bir şekilde konuşmuş, akabinde fakihleri ve âbidleri toplamıştı. Sonrasında onu azarlamaya devam edince İbrahim b. Meymûn, Allah nezdinde en faziletli şeyin onunla cihat etmek olduğunu, kendisinin eliyle cihat edecek gücü olmadığını ancak diliyle cihat edeceğini söylemişti. O, bu olayların ardından Ebû Müslim tarafından katledilmiştir. Abdullah b. Mübârek'in rivâyetine göre Ebû Hanîfe, öğrencisinin ölümünü duyunca ağlamış hatta yanındakiler öleceğini zannetmişlerdir. Ebû Hanîfe, böyle bir şeyden zaten korktuğunu çünkü İbrahim b. Meymûn'un Allah'a itaat hususunda çok titiz, verâ sahibi, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama hususunda çok hassas olduğunu, ayrıca bunun bir kişiyle mümkün olmayacağını kendisine söylediğini belirtir.²³ Ebû Müslim ve taraftarlarını Allah'a davet eden ve Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılan Mukâtil b. Hayyân (ö. 150/767 civarı) ise Kabil'e kaçmak zorunda kalmış ve burada pek çok kişinin Müslüman olmasına vesile olmuştur.²⁴ İbrahim b. Meymûn'un öğrencisi Abdülmü'min b. Hâlid (ö. 170/786) bir süre Merv'de kadılık yapmıştır.²⁵

²¹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 7/262.

²² Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 259.

²³ Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed Ebî'l-Vefâ el-Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru Hicr, 1993), 1/49-50; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Târîhu İsfahân/Ahbâru İsfahân*, thk. Seyyid Hasan Kesrevî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 1/211.

²⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavûd (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 6/341; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 9/296.

²⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 10/338.

2. Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775), Ebû Hanîfe'nin öne çıkan öğrencilerinden biri olup arkadaşlarının da teveccühüyle vefatından sonra hocasının yerine geçmiş ve aynı zamanda Kûfe'de kadılık yapmıştır.²⁶ Bununla birlikte Züfer'in kadılık görevini kabul etmediği, bu konuda kendisine baskı yapıldığı, bundan dolayı evini yıkıp bir müddet gizlendiği, sonra ortaya çıkıp evini tamir ettiği, sonra tekrar yıktığı ve görevden affedilinceye kadar gizlendiği rivâyet edilmiştir.²⁷

3. İsmail b. Yesa' (ö. 168/784), Ebû Hanîfe'nin derslerinde fıkıh öğrenmiştir. O, Abbâsîler döneminde, 164/780 yılında Mısır'a kadı olarak atanmıştır. Onun en önemli özelliği Mısırlılar, Ebû Hanîfe'yi tanımazken onun içtihatlarıyla kadılık yapan ilk kişi olmasıdır.²⁸ Bir rivâyete göre İsmail b. Yesa', Mısır halkının daha önce duymadığı hükümler verince bunun onlara ağır geldiği belirtilmiştir.²⁹ Başka bir rivâyette ise kendisinin kadıların en hayırlısı olduğu, Mısırlılar Ebû Hanîfe'yi tanımazken, onun görüşüne göre vakıf işlemleri bağlayıcı olmaması sebebiyle iptal edilebiliyorken onu kabullendikleri belirtilmiştir. Ancak şikâyet üzerine İsmail b. Yesa'ın görevine 167/783 yılında son verilmiştir.³⁰

4. Âfiye b. Yezîd (ö. 165/781), Ebû Hanîfe'nin kendisine değer verdiği öğrencilerinden biridir. O, derse gelmediği günlerde tartışılıp müzakere edilen bir mesele sonuca bağlanmaz, onun mesele hakkındaki mütalaası beklenirdi.³¹ Âfiye b. Yezîd, 161/777 yılında, Mehdî (ö. 169/785) döneminde askerî davalarına bakmak üzere görevlendirilmiştir. Daha sonra halife, onu Bağdat'ın doğu tarafındaki davalardan sorumlu kadı olarak atamıştır.³² Âfiye b. Yezîd, bir davadan dolayı görevinden ayrılmak için halifeden izin istediğinde

²⁶ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 111-112.

²⁷ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyeye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/535.

²⁸ Takıyyüddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî et-Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1970), 2/209.

²⁹ Abdurrahman b. Ahmed İbn Yunus, *Târîhu İbn Yunus el-Mısırî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421), 2/39.

³⁰ Ebû Amr Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Kitâbu'l-vulât ve kitâbu'l-kudât*, thk. Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2003), 268-269; Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 2/210.

³¹ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 156.

³² Ebû Bekir Muhammed b. Halef ed-Dabbiyyî'l-Bağdâdî Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, thk. Abdülaziz Mustafa el-Merâğî (Mısır: el-Mektebetu't-Târihiyyetü'l-Kübrâ, 1947), 3/251-252; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 14/254.

bazı âlimler onun hüküm vermede zayıfladığını bundan dolayı istifa ettiğini düşünmüşlerdi. Ancak rivâyetlerden onun Hârûnürreşîd zamanında da kadılık yaptığı, dolayısıyla görevden ayrılmasına izin verilmediği anlaşılmaktadır.³³ Sonraki dönemde halife olan Musa el-Hâdî (ö. 170/786), şehrin doğu yakasının ilk kadısı Âfiye b. Yezîd'i azledip yerine Saîd b. Abdurrahman (ö. 194/809) atamıştır.³⁴

5. Hammâd b. Düleyl (ö. 169/785), Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden biri olup onun kadılık yapmaya ehil gördüğü talebeleri arasındadır. Abbâsîler döneminde Medâin kadılığı görevinde bulunmuştur. Görevi sırasında halifenin şeriata uygun bulmadığı bir isteğini kabul etmeyince Mekke'ye kaçmak zorunda kalmıştır.³⁵

6. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin önde gelen öğrencilerinden biri olup Abbâsîlerle iyi ilişkiler kurmuştur. O, Kûfe'de ders halkasının başındayken veliaht Musa el-Hâdî tarafından kadılık teklifi almış ve Bağdat'a gelerek görevine başlamıştır.³⁶ O dönemde Abbâsî halifesi Mehdî idi. Ayrıca bu dönemde Musa el-Hâdî, nüfusun çoğalması sebebiyle Bağdat'a ikinci bir kadı tayin etmiştir. O, Ebû Yûsuf'u şehrin batısındaki, Saîd b. Abdurrahman'ın da (ö. 174/790) şehrin doğusundaki davalara bakmak üzere atamıştır.³⁷ Musa el-Hâdî, Ebû Yûsuf'a bağlı olarak hırsızlık davalarına bakmak üzere Ömer b. Habîb'i de (ö. 207/822) görevlendirmiştir.³⁸ Bu dönemde Ebû Yûsuf, hırsızlık dahil her türden davaya bakardı. Onun bu yetkiye sahip olması ve hırsızlık davaları için başka bir kadının görevlendirilmesi göz önünde bulundurulduğunda Ebû Yûsuf'un temyiz makamı gibi bir işlev yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Veliaht Musa el-Hâdî, Cürcân'a tayin edilince Ebû Yûsuf da onunla birlikte gitmiş, yerine oğlu Yûsuf görevlendirilmiştir. Halife Mehdî vefat edince devletin başına Musa el-Hâdî geçmiştir. Ebû Yûsuf da onunla birlikte Bağdat'a dönmüş ve kadılık görevine de-

³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 14/254.

³⁴ Ebû Abdullah Muğallatâ b. Halîc el-Bekcerî, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil İbn Muhammed - Usâme İbn İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fârûku'l-Hadîse, 2001), 7/124.

³⁵ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/225.

³⁶ İbn Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâti'l-kübrâ*, 5/476; Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/253.

³⁷ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/254.

³⁸ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/255.

vam etmiştir. Ebû Yûsuf, döndüğünde Bağdat'taki tüm davalara bakma yetkisine sahipti.³⁹

Hârûnürreşîd dönemine gelindiğinde adlî teşkilatta yapısal bir değişikliğe gidilerek kâdilkudâtlık makamı ihdas edilmiştir. Bu makama ilk olarak Ebû Yûsuf getirilmiş ve o, bu görevini vefatına dek sürdürmüştür.⁴⁰ Ebû Yûsuf'un halifelerle iyi ilişkiler kurduğu, özellikle Hârûnürreşîd'in ona saygı gösterdiği, onun veziri ve hac arkadaşı olduğu rivâyet edilir.⁴¹

7. Amr b. Meymûn (ö. 171/787), Ebû Hanîfe'nin ders halkasında fıkıh öğrenimini tamamlamış ve Emevîler döneminde Horasan'a kadı olarak atanmıştır. Abbâsîlerin Emevîlere karşı giriştiği iktidar mücadelesini kazanmasının ardından Ali b. İsa (ö. 194/809), Horasan'a vali olarak gönderilmiş ve görevine başladıktan sonra Amr b. Meymûn'u görevden almıştır. Valinin bu tasarrufunda Ebû Müslim el-Horasânî ile ihtilaflı olan bazı Hanefî fakihlerin isyan sürecinde Abbâsîleri desteklememesinin etkili olduğu söylenebilir. Valinin yeni atadığı kadının Horasan'daki bazı Hanefî âlimleri işkence ederek öldürtmesi üzerine kadı, halk tarafından kovalanarak şehirden atılmıştır.⁴²

Aynı dönemde İsa b. Ali, Ebû Hanîfe'nin öğrencileri Abdülaziz b. Hâlid (ö. 190/805) ve Hâlid b. Süleyman'ı (ö. 199/814) Merv'den sürgün ederek Şaş ve Fergana'ya göndermiştir.⁴³ Bu ikisi ancak Ebû Mutî' el-Belhî'nin kadı olmasıyla geri dönebilmişlerdir.

8. Ebû Mutî' el-Belhî (ö. 199/814), Ebû Hanîfe'nin öne çıkan ve *el-Fıkhu'l-ekber* adlı eserini rivâyet eden öğrencilerindendir. Kendisinin çalışmaları neticesinde Horasan bölgesinde Hanefî düşüncenin yayılışı hızlanmıştır. Ebû Mutî', Horasan bölgesinin merkezî şehirlerinden biri olan Belh'e kadı olarak atanmış ve 16 yıl süren görevi boyunca ilmi ve işi dolayısıyla övgüye mazhar olmuştur.⁴⁴

³⁹ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/256.

⁴⁰ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/256.

⁴¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/538.

⁴² Von Wilfred Madelung, "Horasan ve Mâverâünnehirde İlk Mürcie ve Hanefîliğin Yayılışı", çev. Sönmez Kutlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/1 (1994), 244.

⁴³ Ebû Bekir Abdullah b. Ömer Vâizu Belhî, *Fedâilü Belh*, çev. Abdullah Muhammed b. Muhammed Belhî (Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İnan, 1350), 145-146.

⁴⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 13/158.

9. Nûh b. Ebû Meryem (ö. 173/789), Ebû Hanîfe'nin ilk dönem öğrencileri arasında yer alıp onun fıkhnı toplayan ilk öğrencisidir. Merv'de oluşturduğu dört ders halkasından birinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini anlatmıştır. Hocası hayattayken başladığı Merv kadılığına vefatına kadar devam etmiştir.⁴⁵

10. Kâsım b. Ma'n (ö. 175/791), Ebû Hanîfe'nin öne çıkan öğrencilerinden biri olup Abdullah b. Mes'ûd'un soyundan gelmektedir. O, Şerîk b. Abdullah'tan (ö. 179/795) sonra Kûfe kadılığına atanmıştır.⁴⁶

11. Hammâd b. Ebû Hanîfe (ö. 176/793), fıkhn öğrenimini babasından tamamlamış ve henüz babası hayatta iken fetva vermeye başlamıştır. Ayrıca Kâsım b. Ma'n'dan sonra Kûfe'de kadılık yapmıştır.⁴⁷

12. Abdülmelik b. Muhammed (ö. 177/793), daha çok ehli-hadis kimliğiyle öne çıksa da Ebû Hanîfe'nin derslerinden faydalanmıştır. Kendisi 170/786 yılının başlarında Mısır'a kadı tayin edilmiştir. Ayrıca o, Hârûnürreşîd döneminde kısa bir süre Bağdat'ın doğu kısmında da kadılık yapmıştır.⁴⁸

13. Şerîk b. Abdullah, Ebû Hanîfe'nin derslerine 40 yıl süreyle katılmıştır. Önce Vâsıt kadılığı yapmış, daha sonra halife Mansûr tarafından gönülsüz olarak Kûfe kadılığına tayin edilmiştir. Yine Hârûnürreşîd döneminde gönülsüz olarak Ahfez kadılığına atanmıştır.⁴⁹

14. Nuh b. Derrâc (ö. 182/798), Ebû Hanîfe ve İmam Züfer'in ashâbından olup müçtehit olarak nitelendirilmiştir. Kendisi bir müddet Kûfe kadılığı yaptıktan sonra Bağdat'ın doğu tarafındaki davalara bakmak üzere görevlendirilmiş, bir süre sonra azledilerek yerine Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810) atanmıştır.⁵⁰

⁴⁵ Mekkî - Kerderî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 2/363-364.

⁴⁶ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/412, 2/553.

⁴⁷ Ebû'l-Hasanât Abdülhayy el-Leknevî, *Fevâidu'l-behiyye fî terâcîmi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedrettin Ebû'l-Firâs en-Ne'sânî (Mısır: Dâru's-Saâde, 1324), 69.

⁴⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 11/249-250.

⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 10/384; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/2020; Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/553.

⁵⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/427-428; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 13/316-319; Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/202-203.

15. Yahyâ b. Zekeriyâ (ö. 183/799), Ebû Hanîfe'nin 40 kişilik tedvin ekibinden olup Medâin kadılığı görevinin dördüncü ayında vefat etmiştir.⁵¹

16. Ali b. Müshir (ö. 185/801), Ebû Hanîfe'nin ders halkasında tedvin ve tasnif yapmakla görevlendirdiği öğrencilerinden biridir. Kendisi Musul ve İrmîniyye kadılığı yapmıştır.⁵² Kardeşi Abdurrahman b. Müshir de (ö.?) Cebel kadılığı yapmıştır.⁵³

17. Muhammed b. Hasan, Hanefî mezhebinin tedvin ve tesisinde önemli bir rol üstlenmiş ve Hârûnürreşîd tarafından Şam kadılığına atanmak istenmiştir. Ancak o, Bağdat'a gelince bu görevden affını istemiştir. Ebû Yûsuf da onun bu durumunu vezir Yahyâ b. Hâlid'e (ö. 190/805) anlatmış ancak karar değişmemiştir.⁵⁴ Bir diğer rivâyete göre Ebû Yûsuf, Rakka kadılığı için halife kendisiyle istişare ettiğinde bu işi ancak Muhammed b. Hasan'nın hakkıyla yerine getirebileceğini belirtmiş, bunun üzerine Muhammed b. Hasan, Kûfe'den Bağdat'a getirtilmiştir. Ancak Muhammed b. Hasan'ın, öncesinde kendisine sormaması nedeniyle Ebû Yûsuf'a kızdığı, onun da ilimlerinin yaygınlaşması için bu şekilde davrandığını söylediği belirtilmiştir.⁵⁵ Ebû Yûsuf "ilmimiz" ifadesinden dinin anlaşılması anlamında fıkıh ilmini kastetmiş olabileceği gibi ilmi kendilerine nispet etmesi sebebiyle daha çok hocası Ebû Hanîfe'nin ilmini, geniş anlamda Hanefî düşüncüyü kastettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ebû Yûsuf, mezkûr ifadesinde ilimlerinin Kûfe, Basra ve doğunun her tarafına yayılmasından bahsetmektedir. Buradan Ebû Yûsuf'un erken dönemde Hanefî düşüncenin öncelikle Irak ve doğusunda yayılmasını arzu ettiği sonucuna ulaşılabılır. Ayrıca bu ifade-den geniş anlamda sünnî düşüncenin bu bölgelerde yerleşmesi anlamı da çıkarılabilir.

Hârûnürreşîd'in Muhammed b. Hasan'ı bir emanın geçerliliği meselesi yüzünden kadılık görevinden alıp fetva vermesini yasakla-

⁵¹ İbn Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/364.

⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/486; Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Lemehâtu'n-nazar fi sîreti'l-imam Züfer* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.), 11.

⁵³ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/310.

⁵⁴ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 130.

⁵⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Menâkıbu imam Ebî Hanîfe ve sahîbey-hi*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî - Muhammed Zâhid el-Kevserî (Haydarâbâd: Lecnetü İhyâ'î'l-Meârifî'n-Nu'maniyye, 1419), 88; Farklı rivâyetler için bk. Mekki - Kerderî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 2/437-439; Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Bulûğu'l-emânî* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1998), 37-39.

dığı belirtilmiştir. Bir süre sonra Muhammed b. Hasan'ın halife ile arasının düzeldiği, Ebû Yûsuf'un vefatından sonra kâdilkudâtlık görevine getirildiği ve vefatına kadar bu görevde kaldığı ifade edilmiştir.⁵⁶ Ancak onun Ebû Yûsuf'tan sonra kâdilkudât olduğu bilgisi, Saymerî'deki bir rivâyetle çelişmektedir. Buna göre Hârûnürreşîd, kâdilkudâtlık makamına Vehb b. Vehb el-Kureşî'yi (ö. 200/815) atamıştır.⁵⁷ Bir başka rivâyete göre Muhammed b. Hasan, mezâlimin başında görevlendirilmiştir.⁵⁸ Saymerî de bu durumu kastediyor olmalıdır.

18. Esed b. Amr (ö. 190/806), Ebû Hanîfe'nin derslerinde tedvin ve tasnifle uğraşanlardan biri olup Bağdat'ın doğu tarafında kadılık yapmıştır.⁵⁹ Başka bir rivâyete göre Hârûnürreşîd tarafından Ebû Yûsuf'un yerine getirilmiş ve daha sonra Vâsıt'a kadı olarak tayin edilmiştir.⁶⁰

19. Ali b. Zıbyân (ö. 192/807), Ebû Hanîfe'nin kadılık yapmaya ehil gördüğü ve hüküm verme yeteneği ile öne çıkan öğrencilerinden biridir. Bağdat'ın doğu kısmında Esed b. Amr'ın yerine kadı tayin edilmiştir. Daha sonra Hârûnürreşîd tarafından kâdilkudât olarak atanmıştır. Ayrıca onun Horasan yolcuğuna da eşlik etmiştir.⁶¹

20. Ali b. Harmele (ö. 189/805-193/809 arası), Ebû Hanîfe'nin kadılık yapmaya ehil gördüğü öğrencileri arasında yer alır. Kendisinin Hasan b. Ali'nin (ö.?) vefatından sonra Bağdat'ta kadılığa başladığını belirtilir.⁶² Ali b. Harmele'nin Ali b. Zıbyân'dan sonra Bağdat'ın doğu tarafında kadılık yaptığı, halife Hârûnürreşîd'in meclisinde hilalin görülmesi ile ilgili bir tartışmaya katıldığı belirtilmiştir. Ali b. Harmele, kâdilkudât makamına getirilince yerine Ömer b.

⁵⁶ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 130-131.

⁵⁷ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 98.

⁵⁸ Ahmed b. Abdullah Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974), 9/84; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Menâkıbü'l-Şâfiî*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1970), 1/141-142.

⁵⁹ Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 2/162-163.

⁶⁰ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/140-141.

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat ve zuyûluhü*, 11/444; Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/286; Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/225.

⁶² Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/225, 355-356; Mustafa Ahmed Kâtip Çelebî, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmûd Abdülkadir el-Arnâvûd (İstanbul: Mektebetü İrsikâ-İRCİCA, 2010), 4/161-162.

Habîb (ö. 207/822) tayin edilmiştir.⁶³ Ayrıca Ali b. Harmele'nin Muhammed b. Hasan'ın vefatından sonra kâdilkudâtlığa başladığı da rivâyet edilir.⁶⁴

21. Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), Ebû Hanîfe'nin ashabından olup hadis ilminde öne çıkmıştır. Ebû Yûsuf, ashabına onun nevâdirini yazmayı teklif etmiştir. Bu durum onun fıkıh ilmindeki seviyesini göstermesi açısından önemlidir. Hârûnürreşîd zamanında Bağdat'ın doğu yakasındaki davalara bakmış, ancak şikâyet üzerine azledilip yerine Ebû Yûsuf atanmıştır. Daha sonra Kûfe kadılığına atanan Hafs b. Gıyâs, burada 13 yıl görev yapmıştır.⁶⁵ Leknevî, onun Kûfe'den sonra 2 yıl Bağdat'ta kadılık yaptığını belirtir.⁶⁶

Siyasî otorite ile olumsuz bir ilişki geliştiren Selm b. Sâlim (ö. 194/809), Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden olup Abbâsîlerin Emevîlere karşı giriştikleri iktidar mücadelesinde muhalif tavırları nedeniyle Belh'te tutuklanıp Bağdat'a götürülmüştür. Bu durumda halifeye yapılan bir şikâyetin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bir süre hapiste kalan Selm b. Sâlim, Hârûnürreşîd'in vefatıyla Rakka'daki hapisaneden çıkarılmıştır. Hapisten çıkınca bir süre Bağdat'ta kalmış ve daha sonra Horasan'a geri dönmüştür.⁶⁷ Onun aksine siyasî otorite ile olumlu bir ilişki geliştiren Züfer b. Hüzeyl'in öğrencisi, zâhit ve sûfî Şakîk b. İbrahim el-Belhî (ö. 194/810), hac yolculuğu sırasında Hârûnürreşîd'e nasihatte bulunmuştur.⁶⁸

22. Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Ebû Hanîfe ve Züfer b. Hüzeyl'in derslerine katılmıştır. İlimle meşguliyetinden dolayı Hârûnürreşîd'in kadılık teklifini geri çevirmiştir. Başka bir rivâyete göre 63 yaşında iken bu görevi kabul etmek durumunda kalmıştır.⁶⁹

23. Hüseyin b. Hasan (ö. 201/817), Ebû Hanîfe'nin derslerinde fıkıh öğrenmiş ve daha sonra kendi ders halkasını tesisi etmiştir. Kendisi Hafs b. Gıyâs'tan sonra Bağdat'ın doğusundaki davalara

⁶³ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/288, 294.

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 11/412.

⁶⁵ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/541.

⁶⁶ Leknevî, *Fevâidu'l-behiyye fi terâcîmi'l-Hanefiyye*, 68.

⁶⁷ İbn Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/264; Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbn el-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-ümem ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 10/8.

⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 21/96.

⁶⁹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/541-542.

bakmış, Mehdî döneminde ise mezâlim üyeliğinde bulunmuştur. Ayrıca Hârûnürreşîd döneminde askeri davalara bakmakla görevlendirilmiştir.⁷⁰

24. Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819), Ebû Hanîfe'nin meşhur öğrencilerinden biri olup rivâyet ve içtihatları ile mezhep içinde önemli bir yere sahiptir. Hârûnürreşîd Rakka'dayken haftada bir gün oğlu Me'mûn'la (ö. 218/833) fıkıh müzakereleri yapmış ve ihtilâflı konuları ona öğretmiştir.⁷¹ Bu durum onun halifeyle iyi ilişkiler kurduğunu göstermektedir. Hasan b. Ziyâd'ın Kûfe'de kadılık yaptığını belirtmiştir.⁷² Bir diğer rivâyette Hasan b. Ziyâd, 194/809 senesinde Hafs b. Gıyâs vefat edince onun yerine Kûfe kadılığına atanmıştır. Ancak o, hüküm vermek üzere makamına oturunca hassasiyet göstermiş ve hocası Ebû Hanîfe'den ezberlediği mesâili aklına getirememiştir. Bundan dolayı başarılı olamamış ve görevinden istifa edip ders halkasına geri dönmüştür.⁷³ Bununla birlikte Hasan b. Ziyâd, halife Hârûnürreşîd ve Me'mûn'la daima iletişim halinde olmuş, Ramazan gecelerinde onların düzenlediği ilim meclislerine katılmıştır.⁷⁴

2. Hicrî III. Asırda Yaşayan Hanefî Fakihlerin Siyasî Otorite ile İlişkileri

Bu dönemde öncelikle Hanefî fakihlerin resmî görev alma tutumlarını etkileyen mihne süreci ve akabinde Ebû Hanîfe'nin meşhur öğrencilerinden ders alan fakihlerin siyasî otorite ile ilişkileri ele alınacaktır.

Kur'an'ı Kerîm'in mahluk olduğu görüşünü ileri süren Mu'tezile'nin siyasî otorite ile yakınlaşması sonucunda ilim çevrelerini derinden etkileyen mihne süreci başlamıştır. Bu süreç Yahyâ b. Eksem'in (ö. 242/857) Ahmed b. Ebû Duâd'ı (ö. 240/854) halifeye tavsiye etmesi neticesinde halifenin onu danışma meclisine alması ile başlamıştır. Halife Me'mûn, kelam ve felsefe konularına ilgi duyuyordu. Bundan dolayı sarayda bir takım münazara meclisleri tesis ediliyordu. Bu meclislerde yapılan tartışmalar neticesinde özellikle

⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 8/552.

⁷¹ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 137.

⁷² Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/188.

⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhu*, 7/325; Kâtip Çelebî, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/23; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/544.

⁷⁴ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *el-İmtâ' bi sîreti'l-imâmeyn* (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.), 26.

İbn Ebû Duâd'ın da etkisiyle halifenin Kur'an'ın mahluk olduğu düşüncesini benimsediği belirtilmiştir.⁷⁵ Halife, halku'l-Kur'an görüşünü devletin resmî görüşü haline getirerek topraklarında yaşayan âlimlerin bu görüşü benimsemelerini istemiş ve bu hususta kadılarından âlimlerin sorgulanmasını talep etmiştir. Âlimler üzerinde oluşturulan bu baskıdan en çok Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi ehl-i hadis âlimleri etkilense de Hanefî âlimlerden bu görüşü reddedenler de aynı muameleye maruz kalmışlardır. Hanefî fakihlerin bir kısmının halku'l-Kur'an konusunda tevakkuf ettiği bir kısmının bu görüşe karşı çıktığı bir kısmının da bu görüşü benimsediği görülmektedir. Bu durum, o dönemde görevde olan Hanefî kadıların tutumlarını da yansıtmıştır. Hanefî düşünceyi benimseyen kadılarından bir kısmı halifenin verdiği talimatı uygulama yoluna gitmiş bir kısmı bu talimatı uygulamamıştır. Halku'l-Kur'an görüşünü benimsemeyen Hanefî kadılar ise görevden uzaklaştırılmıştır. Bunlardan biri görevini İbn Ebû Duâd'a devreden Yahyâ b. Eksem'dir. (2.3 numaralı bölüme bk.) İbn Ebû Duâd'ın, mihne sürecinde birlikte hareket edebileceği kadıların atanmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bağdat kadılarından Abdurrahman b. İshak (ö. 232/847), Ubeydullah b. Ahmed (ö. 234/848'den sonra) ve Abdullah b. Muhammed (ö. 253/867) ile Kûfe kadısı Gassân b. Muhammed (ö. 235/849'dan sonra) ve Mısır kadısı Muhammed b. Ebû'l-Leys (ö. 250/864) gibi bir kısım kadıların İbn Ebû Duâd'la birlikte hareket ettiği belirtilmiştir.⁷⁶ Mihne sürecinde halku'l-Kur'an görüşünde olan ve mihne sürecine destek veren fakihlere kadı atamalarında öncelik verildiği anlaşılmaktadır. Bunların arasında Muhammed b. Ebû'l-Leys gibi Ebû Hanîfe'nin hukuk düşüncesini benimseyenler de bulunmaktadır. Ayrıca mihne sürecinde Ebû Hassan ez-Ziyâdî (ö. 242/856), Bişr b. Velîd (ö. 238/852), Hasan b. Hammâd (ö. 241/855), Ali b. Ca'd (ö. 230/844), Fadl b. Gânim (ö. 236/850) gibi baskıya maruz kalan veya sorgulanan Hanefî fakihler bulunmaktadır.⁷⁷ Mihne sürecinin sona ermesiyle birlikte kadı atamalarında Mu'tezile, Cehmiyye gibi fırkaların düşüncelerini benimseyen ve genellikle ehl-i hadis çizgisine yakın bulunan fakihlerin öne

⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 14/25.

⁷⁶ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 5/86; Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/27, 191, 290; Kindî, *Kitâbu'l-vulât ve kitâbu'l-kudât*, 321-322.

⁷⁷ Örnekler ve mihne sürecinde Hanefîlerle ilgili bk. Fatmanur Alibekiroğlu, *Tarihsel Süreçte Hanefîlik-Mu'tezile İlişkisi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 177 vd.

çıktığı görülmektedir. Örneğin halife Mütevekkil, Hanefî fakih Muhammed b. Şucâ'ı (ö. 266/880) kadı olarak atamak istediğinde Ahmed b. Hanbel'e danışmış ve Mu'tezileye meyli olduğu gerekçeyle bundan vazgeçmiştir.⁷⁸

2.1. Züfer b. Hüzeyl'in Öğrencileri

Züfer b. Hüzeyl'in öğrencilerinden Muhammed b. Abdullah (ö. 215/830), Basra kadılığı yapmıştır. O, Hârûnürreşîd'in hilafetinin sonlarına doğru Bağdat'a gelerek doğu yakasında kadılık görevi üstlenmiştir. Hârûnürreşîd'in oğlu Emîn (ö. 198/813), hilafete geçince görevinden azledilmiş ve mezâlim görevine getirilmiştir. Me'mûn, onu ikinci kez Basra kadılığına atamak istediğinde onun yaşlılığından dolayı bu teklifi geri çevirdiği belirtilir. Ancak o yine de bu görevi 199/814 yılında üstlenmek zorunda kalmıştır.⁷⁹ Züfer b. Hüzeyl'in öğrencilerinden Şeddât b. Hakîm (ö. 210/826), 6 ay kerhen yaptığı Belh kadılığını bırakıp Semerkant'a kaçmıştır.⁸⁰ Onun bu hareketinden kadılık görevinin sorumluluğunu üstlenmek istemediği anlaşılmaktadır.

2.2. Ebû Yûsuf'un Öğrencileri

Ebû Yûsuf'un öğrencileri arasında yer alan Ca'fer b. Yahyâ (ö. 187/803), Hârûnürreşîd döneminde vezirlik yapmıştır.⁸¹ Ebû Yûsuf'un kendisinden fıkıh öğrendiği tespit edilebilen 32 öğrencisinden 15'i çeşitli şehir ve zamanlarda kadılık görevi üstlenmişlerdir.

Abbâsî halifesi Me'mûn, verâ hususundaki şöhretlerinden dolayı Muallâ b. Mansûr (ö. 211/826) ve arkadaşı Musa b. Süleyman'a (ö. 211/826) kadılık görevi teklif etmiş ancak her ikisi de kendilerinin bu işe uygun olmayacağını ileri sürerek kabul etmemişlerdir.⁸² Anlaşıldığı kadarıyla her ikisi de insanlar arasında hüküm vermenin sorumluluğu konusunda hassas olmaları sebebiyle kadı olmak istememişlerdir.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 2/426; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 20/167.

⁷⁹ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 2/157-158.

⁸⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 15/186.

⁸¹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/181.

⁸² Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 161; Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/178.

Halef b. Eyyûb (ö. 205/820), Belh ve Horasan'da fetva işlerine bakmak üzere görevlendirilmiştir.⁸³ Onun oğlu Saîd, 213/828 yılından itibaren Buhara kadılığı yapmıştır.⁸⁴ Muhammed b. Ebû Recâ (ö. 207/822), Bağdat'ın doğu yakasında Me'mûn döneminde kadılık yapmıştır.⁸⁵ Hüseyin b. Hafs (ö. 212/827) ise İsfahan'da kadılık, fetva ve riyâset işlerine bakmıştır.⁸⁶

Me'mûnla yakın ilişkiler kuran İbrahim b. Rüstem de (ö. 211/826) halifenin kadılık teklifini duyunca oradan ayrılıp evine gitmiş ve 10 bin dirhem sadaka vermiştir.⁸⁷ İsmail b. Hammâd (ö. 212/827) Muhammed b. Abdullah'tan sonra bir süre Bağdat'ın doğu tarafında kadılık yapmış sonra bu görevinden ayrılmıştır. Bir rivâyete göre 194/809 senesinde Risâfe kadılığına atanmıştır.⁸⁸ Başka bir rivâyete göre ise Basra'dan önce Kûfe kadılığı yapmıştır.⁸⁹ Bir dönem Rakka kadılığı yaptığı da belirtilmiştir.⁹⁰ Onun halife Me'mûn tarafından Yahyâ b. Eksem'den sonra 210/825 yılında Basra kadılığına atandığı belirtilmiştir.⁹¹ Bir başka rivâyete göre Muhammed b. Abdullah'tan sonra Basra kadısı olmuş, bir yıl burada görev yaptıktan sonra azledilerek yerine İsa b. Ebân atanmıştır.⁹²

162 | db

İbrahim b. Cerrâh (ö. 217/832), 205/820 senesinde İbrahim b. İshak'tan sonra Mısır kadılığı yapmış ve 211/826 yılında azledilmiştir. Onun kadılık görevinin başlarında başarılı olduğu, Irak'tan oğlu İshak'ın gelip kendisine karşı asi davranmasının, onu işinde olumsuz etkilediği ifade edilmiştir.⁹³

⁸³ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemül-müellifîn* (Beyrut: Dâru't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 4/104.

⁸⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksoy (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 6.

⁸⁵ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/54.

⁸⁶ İsfahânî, *Târîhu İsfahân/Ahbâru İsfahân*, 1/327; Ali b. Emrullah İbn Hanâî Kınalızâde, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, thk. Muhy Hilâl es-Serhân (Bağdat: Riâsetu Dîvânî'l-Vakfî's-Sünnî, 2005), 1/300-301.

⁸⁷ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/38.

⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 6/242.

⁸⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 15/74.

⁹⁰ Eb'ül-Fidâ Zeynüddîn Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcîm*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 136.

⁹¹ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 2/167.

⁹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 15/74; Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 6/242-243.

⁹³ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/36; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 163.

Bişr b. Gıyâs (ö. 218/833), Hârûnürreşîd döneminde i'tizalî fikirlerinden dolayı devletin baskı ve eziyetlerine maruz kalmıştır.⁹⁴ Bişr b. Gıyâs'ın Me'mûn'un kelama ilgi duyması sebebiyle düzenlediği münazaralara katılması, onun halife ile yakınlaşmasını sağlamıştır. Hatta halifenin ondan etkilenerek Kur'an'ın mahluk olduğu fikrini benimsediği rivâyet edilir.⁹⁵ Onun halifeye danışmanlık yaptığı özellikle mihne döneminde kadı atamalarına müdahil olduğu anlaşılmaktadır.

Ali b. Ca'd'ın (ö. 230/846) oğlu Hasan, Abdurrahman b. İshak'tan sonra Bağdat'ta kadılık görevi üstlenmiştir.⁹⁶ Muhammed b. Semâa (ö. 233/847), 192/807 yılında Ebû Yûsuf'un oğlu vefat edince onun yerine Bağdat kadılığına atanmış gözleri zayıflayınca kadılıktan affını istemiştir. Me'mûn, bu isteğini kabul ederek yerine İsmail b. Hammâd getirmiştir. Diğer bir rivâyete göre bu olay halife Mu'tasım (ö. 227/842) zamanında olmuştur.⁹⁷

Fadl b. Gânim (ö. 236/850), Rey ve Mısır kadılığı görevlerini üstlenmiştir. Emir Matlab b. Abdullah (ö. 200/815'ten sonra), onu 198/813 yılında Mısır kadılığına atamış ve o bu görevini bir yıl sürdürmüştür.⁹⁸ Emir, Mısır kadılığı esnasında ona aylık 163 dinar maaş bağlamıştır. Bunun maaş karşılığı yapılan ilk kadılık görevi olduğu rivâyet edilir.⁹⁹

Bişr b. Velîd (ö. 238/853), doğusu ve batısı sorumluluk alanı dahilinde olmak üzere Bağdat kadılığı yapmıştır.¹⁰⁰ 208/823 yılında Muhammed b. Abdurrahman (ö.?) azledilince Bağdat'ın doğu yakasında Mehdî'nin ordusunda 2 yıl süreyle kadılık görevini üstlenmiştir. Daha sonra bu görevinden alınarak Bağdat'a İsmail b. Hammâd'ın yerine atanmıştır. O, bu göreve kendi isteğiyle ayrıldığı 213/828 yılına kadar 10 yıl süreyle devam etmiştir.¹⁰¹ Bişr b.

⁹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/201.

⁹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 14/25; Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer el-Kureşî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2003), 14/234.

⁹⁶ Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 3/78; Leknevî, *Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 119.

⁹⁷ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/58-29; Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/282.

⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 12/353-354.

⁹⁹ Kindî, *Kitâbu'l-vulât ve kitâbu'l-kudât*, 312.

¹⁰⁰ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/166-167.

¹⁰¹ Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 2/239.

Velîd'in Mu'tasım tarafından halku'l-Kurân fikrini kabul etmediği gerekçesiyle görevden alındığı belirtilmiştir.¹⁰²

Hayyân b. Bişr (ö. 238/853), Me'mûn döneminde bir süre İsfahan kadılığı yapmış ve sonrasında Bağdat'a geri dönmüştür. Halife Mütevekkil (ö. 247/861) döneminde Bağdat'ın doğu yakasının kadılığını üstlenmiştir.¹⁰³ İkrime b. Târik (ö. 250/864 küsur), Me'mûn döneminde İbn Semâa'dan sonra 208/823 yılında Bağdat'ın doğu yakasında kadılık görevine başlamıştır. 214/829 yılında azledildikten sonra yerine İsmail b. Hammâd getirilmiştir.¹⁰⁴ Diğer bir rivâyete göre Bağdat'ın doğu tarafının kadısı İbn Semâa görevden affını isteyince yerine Bağdat'ın batı tarafının kadısı İsmail b. Hammâd getirilmiş, onun yerine İkrime b. Târik atanmış ve 214/828 yılında azledilmiştir.¹⁰⁵

Kâsım b. Süveyd (ö.?), Vâsıt kadılığı yapmış, Me'mûn tarafından görevinden alınarak yerine Ebû Hanîfe'den rivâyetleri bulunan Seyf b. Câbir (ö.?) getirilmiştir.¹⁰⁶ Ebû Yûsuf'un ashabından Tevbe b. Sa'd el-Mervezî de (ö.?), Merv kadılığı yapmıştır.¹⁰⁷ Ebû Yûsuf'un oğlu Yûsuf (öl. 192/808), babasıyla birlikte 30 yıl boyunca Bağdat'ta kadılık yapmıştır.¹⁰⁸

2.3. Muhammed b. Hasan'ın Öğrencileri

Muhammed b. Hasan, hayatının son 7 yılında kadılık yapmış olmasına karşın bu döneme kadar resmî görevlerden uzak durmuştur. Onun resmî görevden uzak durmasının sebebi kendisinin de ifade ettiği üzere ders halkası ve tedvin işleriyle ilgilenmek istemedir.¹⁰⁹ Rakka kadılığını da istemeden kabul etmek durumunda kalmıştır. Onun öğrencileri arasında kadılık yapanların sayısı azdır. Muhammed b. Hasan, kendisi gibi öğrencilerine telif, ders halkası ve öğrencileriyle meşgul olmalarını tavsiye etmiş olmalıdır. Çünkü öğrencileri genelde resmî görev almaktan kaçınmış, fıkıh mesâilinin rivâyeti ve ders halkalarıyla meşgul olmuşlardır.

¹⁰² Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/166-167.

¹⁰³ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/228.

¹⁰⁴ Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 3/289-290, 323.

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 12/258-259; Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/348-349.

¹⁰⁶ Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 3/313.

¹⁰⁷ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/175.

¹⁰⁸ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/235.

¹⁰⁹ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, 130.

Ali b. Mi'bed (ö. 218/833), halife Me'mûn'un Mısır kadılığı için yaptığı teklifi kendisinin bu alanda zayıf olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir.¹¹⁰ İsa b. Ebân (ö. 221/836) da Bağdat'ın doğu yakasında askeri davalara bakma konusunda Yahyâ b. Eksem'e nâiblik yapmış ardından 201/826 yılında Basra'ya kadı olarak atanmıştır. Vefatına kadar bu görevde 20 yıl kalmıştır.¹¹¹

Abdurrahman b. İshak ise Rakka ve Bağdat'ın doğu yakasında İsmail b. Hammâd'dan sonra kadılık yapmıştır. Me'mûn, Bağdat'ın batı yakası kadısı Bişr b. Velîd'i azledince görevlerini İbn Ebû Duâd'la birlikte hareket eden Abdurrahman b. İshak'a devretmiştir. Ancak o, Mu'tasım döneminin sonuna doğru 218/833 yılında mala düşkünlüğü sebebiyle kadılıktan azledilmiştir.¹¹²

Yahyâ b. Eksem (ö. 242/857) de İsmail b. Hammâd'dan sonra 202/817 yılında henüz 18 yaşındayken Basra kadısı olarak göreve başlamıştır. Daha sonra Bağdat kadılığına getirilmiştir. Me'mûn döneminde, 210/825 yılında kâdilkudât olmuş, Mu'tasım döneminde bu görevinden alınarak yerine Mu'tezilî İbn Ebû Duâd getirilmiştir. Bu durumda Yahyâ b. Eksem'in halku'l-Kur'an görüşüne karşı olması etkili olmuştur. Vâsık Billâh döneminde Bağdat'ın doğu tarafının kadılığını yapan Yahyâ b. Eksem, Mütevekkil döneminde, 237/851 yılında tekrar kâdilkudâtlık makamına getirilmiştir. Ancak 3 yıl sonra halife tarafından görevden alınmıştır.¹¹³

2.4. Hasan b. Ziyâd'ın Öğrencileri

Hasan b. Ziyâd'ın öğrencilerinden Hasan b. Bişr (ö. 244/858), Nîsâbûr'da kadılık yapmıştır.¹¹⁴ Bir diğer öğrencisi Muhammed b. Şucâ' (ö. 266/880), halife Mütevekkil tarafından kadı tayin edilmek istendiğinde Ahmed b. Hanbel'le mektupla istişare edilmiş ve hakkında halifeye olumsuz kanaat bildirilmiştir. Muhammed b. Şucâ'nın halku'l-Kur'ân hususuna meyli olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵

¹¹⁰ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/177.

¹¹¹ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 2/170-171.

¹¹² Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/299-300; İbn el-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mulûk*, 11/183; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât ve zuyûluhü*, 10/259.

¹¹³ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 2/161; Leknevî, *Fevâidu'l-behiyye fi terâcîmi'l-Hanefiyye*, 224.

¹¹⁴ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/190-191.

¹¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât ve zuyûluhü*, 2/426; Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf el-Kelbî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980), 25/362.

3. Hicrî III. Asırda Yaşayan Diğer Hanefî Fakihlerin Siyasî Otorite ile İlişkileri

Bu dönemde Hassâf'ın (ö. 261/874) siyasî otorite ile geliştirdiği ilişkiler dikkat çekmektedir. O, halife Mühtedî Billah (ö. 256/870) zamanında öne çıkan âlimlerden biridir. Onun için *Kitâbu'l-Harâc* adlı bir eser kaleme almıştır. Mühtedî Billah, çıkan iç karışıklıkta öldürülünce Hassâf'ın da evi yağmalanmıştır.¹¹⁶ Onun halife ile yakın ilişkisinden dolayı evinin hedef haline geldiği anlaşılmaktadır.

İbrahim b. İshak (ö. 277/890), 253/867 yılında Ahmed b. Muhammed b. Semâa'dan (ö. 253/867) sonra Bağdat'ta kadılık yaptı. Ayrıca o, Kûfe kadılığı da yapmıştır. Hilâfet nâibi Muvaffak (ö. 278/891) ondan yetim mallarından kendisine borç verilmesini istediğinde "Bir buğday tanesi dahi vermem." diyerek reddetmiştir. Bundan dolayı 254/868 yılında kadılık görevinden ayrılmıştır.¹¹⁷ Bu olay zaman zaman siyasî idarenin kadıların görev sahalarına müdahalede bulduklarını ve yargı bağımsızlığını etkilediklerini göstermektedir. Bu şekilde müdahalelere direnenlerin de görevlerinden ayrılmak durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

Ahmed b. Muhammed el-Birtay (ö. 280/894), Vâsıt'ta kadılık görevi ve Sevâd işlerinin bir kısmını üstlenmiş, Bağdat'ta da kadılık yapmıştır. Halife Mu'tazîd (ö. 289/902) zamanında bir diğer rivâyette halife Muktedir (ö. 320/932) zamanında görevinden ayrılmıştır.¹¹⁸ Ahmed b. İsa (ö.?), Bağdat'ta İsmail b. İshak'la (ö.?) birlikte kadılık yapmıştır. Halife Mu'tazîd döneminde görevinden ayrılarak evinde ibadete çekilmiştir.¹¹⁹ Kaynaklarda devrinin önemli ilim adamları arasında sayılan Bekir b. Muhammed'in (ö.?), kadılık yaptığı belirtilir.¹²⁰ Kuteybe b. Ziyâd (ö.?), Me'mûn ve İbrahim b. Mehdî (ö. 214/829) döneminde, 201/816 yılından itibaren Bağdat'ın doğu yakasında bir müddet kadılık yapmıştır. İbrahim b.

¹¹⁶ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/87-88.

¹¹⁷ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/35; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/198-199.

¹¹⁸ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/114-115; Leknevî, *Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 37; Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 2/74-76; Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/293; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 5/265-266.

¹¹⁹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/88-89; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcîm*, 120.

¹²⁰ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/173; Leknevî, *Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 55; Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 2/254.

Mehdî, ondan Bişr el-Müreysî'yi yargılamasını istemiştir. O da Risâfe mescidinde insanların da toplandığı bir günde bu emri yerine getirerek ondan tövbe etmesini istemiştir.¹²¹

Ebû Hafs es-Sağîr (ö. 264/878), Sâ mânî hükümdarından Buhara'daki karışıklıkların giderilmesi hususunda halkın temsilcisi olarak yardım istemiş bunun neticesinde hükümdar, oğlunu Buhara'ya vali tayin etmiştir.¹²² Sonrasında Buhara, Sâ mânîlerin başkenti olmuştur. Bu durum Hanefîlerle Sâ mânî hükümdarlarının yakınlaşmasına vesile olmuştur.¹²³ Sâ mânîler, kendi topraklarında Hanefîleri desteklemişler, onlara vezirliğe kadar resmî makamlarda görevler vermişlerdir.¹²⁴

Muhammed b. Eslem (ö. 268/881), Nasr b. Ahmed (ö. 279/892) zamanında Semerkant kadılığı görevinde bulunmuştur.¹²⁵ Muhammed b. Ahmed b. Recâ'nın (ö. 285/898), Nîsâbûr'da Saffârîler (ö. 289/902) döneminde kâdilkudât olarak görev yaptığı belirtilmiştir.¹²⁶ İbrahim b. Ma'kûl (ö. 295/908) ise Nesef kadılığı yapmıştır.¹²⁷ Abdullah b. Seleme (ö. 298/910), İbn Huzeyme'nin tavsiyesi ile Nîsâbûr kadılığı görevini üstlenmiştir.¹²⁸ İbn Ebû Duâd'ın ashabından olan Gassân b. Muhammed (ö. 235/849'dan sonra), Mu'tasım döneminde Bekir b. Abdurrahman'dan (ö. 219/834) sonra Kûfe kadılığı yapmıştır. Halife Mütevekkil zamanında 235/849 yılında azledilip yerine Ca'fer b. Muhammed (ö. 250/864'ten sonra) getirilmiştir.¹²⁹

Bekkâr b. Kuteybe (ö. 270/884), halife Mütevekkil tarafından Mısır kadılığına atanınca 246/860 yılında Mısır'a gelerek bu görevine başlamıştır. Şehre girdiğinde onu bir önceki selefi Hanefî düşünceye sahip Muhammed b. Ebû'l-Leys (ö. 250/864) karşılamış-

¹²¹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/413; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*, 12/459-460.

¹²² Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, 117.

¹²³ Murteza Bedir, "Ebû Hafs el-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), Ek 1/366-368.

¹²⁴ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/113.

¹²⁵ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/33, 1/169.

¹²⁶ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/29-30, 277; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 21/187-188.

¹²⁷ Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 1/241-242; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 22/102; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/493.

¹²⁸ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/276; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 22/179.

¹²⁹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/404.

tır.¹³⁰ Bekkâr b. Kuteybe, 20 yıldan fazla bu görevine devam etmiştir. Bekkâr b. Kuteybe'nin derslerine gelen ve ona saygıda bulunan Ahmed b. Tolun (ö. 270/884), Mısır'a emir olunca ondan Muvaffak b. Mütevekkil'in veliahtlıktan azline hükmetmesini emretmiş, ancak o bu emre direnmiş ve tutuklatıp hapse atılmıştır. Rivâyete göre Bekkâr b. Kuteybe için mezâlim mahkemesi kurulmuş ancak mahkemede hiç kimse onun aleyhine bir şey söylememiştir. Kazâ işlerini öğrencisi Muhammed b. Şâzân'na teslim etmesi emredilmiş, o da bunu yapmıştır. Daha sonra emir onun hapisten çıkarılarak bir eve nakledilmesini emretmiştir. Bekkâr b. Kuteybe, Ahmed b. Tolun ölünceye kadar bu evde kalmış ve emir öldükten 40 gün sonra kendisi de vefat etmiştir.¹³¹ Bekkâr b. Kuteybe, Şam yolculuğuna çıktığında yerine nâibi ve yardımcısı Muhammed b. Şâzân (ö. 274/887) bakmıştır.¹³² Ahmed b. Ebû İmrân (ö. 280/893), âmâ olmadan önce Bekkâr b. Kuteybe'den sonra Mısır kadılığı yapmıştır.¹³³

4. Kadı Atamalarında Hanefî Fukahâ'nın Öne Çıkması

İlk dönemlerden itibaren ilim çevrelerinde oluşan ehl-i re'yin özellikle farazî fıkıhta uzman olması sebebiyle kazâ işini ehl-i hadisten daha iyi bildiği algısı, onlara olan güveni artırmıştır. Ayrıca ehl-i hadis âlimlerinin yargılama konusunda ehl-i re'iden daha geride oldukları kendileri tarafından da ifade edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, "Şâfiî ile ders yapıncaya kadar biz umum ile hususu, hadisin nâsihi ile mensûhunu bilmiyorduk.", "Allah, Şâfiî için açıncaya kadar fıkıh, ehlinin elinde kilitliydi.", Kerâbîsî de "Şâfiî'den dinleyinceye kadar Kitap nedir? Sünnet nedir? İcma nedir? bilmezdik." diyerek bu durumu ifade etmiştir.¹³⁴ Bu algı hicrî dördüncü asrın başlarına kadar devam etmiştir. Nitekim Bağdat'ta Şafiî fukahânın büyüklerinden Ebû Ali b. Hayrân (ö. 320/932) kadılık görevi üstlenen İbn Süreyc'i (ö. 306/918) azarlamış ve ona "Bu iş bizim ashabımızın değil Ebû Hanîfe'nin ashabının işidir." diyerek bu durumu ifade etmiştir.¹³⁵

¹³⁰ Abdurrahman b. Ahmed İbn Yunus, *Târîhu İbn Yunus el-Mısırî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421), 2/223; Kindî, *Kitâbu'l-vulât ve kitâbu'l-kudât*, 321.

¹³¹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/168-169, 2/207; Leknevî, *Fevâidu'l-behiyye fi terâcîmi'l-Hanefiyye*, 55; Kindî, *Kitâbu'l-vulât ve kitâbu'l-kudât*, 339-341.

¹³² Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/60; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 20/447; İbn Yunus, *Târîhu İbn Yunus el-Mısırî*, 2/207.

¹³³ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/27-28; İbn Yunus, *Târîhu İbn Yunus el-Mısırî*, 2/27-28.

¹³⁴ Beyhakî, *Menâkibü's-Şâfiî*, 2/257, 260.

¹³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 23/618.

Mezkûr ifadeler, yargılamanın ehl-i re'y fukahâsının işi olduğu ve onların bu alanda uzman oldukları algısının oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin ders halkasında farazî problemleri öğrencileriyle birlikte tartışıp analiz etmesi ve bunların sonuçlarını yazdırması, onların bu konuda ciddi bir birikime sahip olmalarını sağlamıştır.¹³⁶ Bu durum ehl-i re'y fakihlerinin kadı atamalarında öne çıkmasının nedenleri arasındadır. Buna mukabil ehl-i hadis geleneğinde farazî fıkha karşı çıkmıştır. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) kendisine farazî meseleleri soran Esed b. Furât'a (ö. 213/828) Irak'a gitmesini telkin etmesi bunun göstergesidir.¹³⁷

Ehl-i re'y'in gelişerek Hanefî mezhebine dönüştüğü ve farazi fıkhta uzmanlaştığı Irak'ta çoğunluk kadı atamalarının ehl-i hadis ve diğer ulemâ arasından yapılmasını beklemek mezkûr duruma aykırı düşecektir. Merkezi yönetim şeklini benimseyen Abbâsîler, yargılamadaki farklılıkları kaldırarak hukuki istikrarı sağlamak suretiyle hukukta standartlaşma ihtiyacı hissetmişlerdi. Bu ihtiyacın hızlı bir şekilde giderilebilmesi için kendi iç tutarlılığını sağlayabilmiş, sistematik yapı arz eden bir hukuk normları bütününe ihtiyaç vardı. Hârûnürreşîd'in haraç, öşür gibi konular hakkında birtakım cevaplara ihtiyaç duyduğunda başkası değil de Ebû Yûsuf'tan bu konuda bir kitap yazmasını istemesi, onun Hanefî fakihlerin fıkıh ilminde yetkin olduğu düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Abbâsîlerin Ebû Hanîfe ve ashabının kazuistik metotla ürettikleri hukuk birikimi dışında fazla seçenekleri de yoktu. Çünkü o dönemde farazî fıkıh bilgisini gerektiren yargılama alanında, diğer ekollerin bir birikime sahip olduğunu söylemek zordur. Diğer taraftan devletin adaleti tesis etmek, vatandaşları arasında zulüm ve haksızlığı gidermek, huzur ve emniyeti sağlamak için donanımlı, işini hakkıyla yerine getiren kadılarına ihtiyacı olduğu muhakkaktır. Ebû Yûsuf, konuyla ilgili özellikle yargılamanın ehil kadılarına verilmesi hususunda halifeye bazı nasihatlerde bulunmuştur.¹³⁸ Merkeziyetçi politikalar güden Abbâsîler, yargılama alanında farklı bakış açılarıyla yapılan içtihatların meydana getirdiği karmaşanın önüne geçmek için tek elden yönetilen, standartlaşmış bir yargı sistemine ihtiyaç duymuş ve bunu devletin devamı için gerekli görmüşlerdir. Bu du-

¹³⁶ Mekkî - Kerderî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 2/57.

¹³⁷ Cengiz Kallek, "Esed b. Furât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/366.

¹³⁸ Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî Ebû Yûsuf, *el-Harâc* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.), 13-16.

rum onları ehl-i re'ye yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla kadıların çoğunluğunun Ebû Hanîfe'nin ashabından seçilmesine bu açıdan yaklaşmak gerekmektedir.¹³⁹

Abbâsîlerin de iktidara gelmesi ve dolayısıyla mevâlîye karşı ırkçı tutumun sona ermesi, bununla birlikte Abbâsîlerin iktidarlarının bekası için Arap unsuru değil de mevâlîyi ön plana çıkarmaları ehl-i re'yin iktidar nezdindeki itibarını artırmıştır. Abbâsîler döneminde Hanefî fukahâ, ilk zamanlar istisna edilirse resmî görev alma hususunda çok da çekingen bir tavır sergilememiştir. Ebû Yûsuf'un kâdilkudât olması onların bu husustaki tavırlarına olumlu etkide bulunmuştur. Ebû Yûsuf gerek hocasının düşüncesini yaymak gerekse de yargıda birliği sağlamak gayesiyle yaptığı kadı atamaları veya bu hususunda halifeye yaptığı tavsiyeler Hanefî fukahâ lehine olmuştur. Tüm bu sebepler Abbâsîlerin hicrî dördüncü asrın başlarına kadar yaptıkları kadı atamalarında çoğunlukla Hanefî fukahâyı tercih etmelerinde etkili olmuştur.¹⁴⁰

170 | db

Yargılama ve adaletin tesisi her ne kadar devletin görevleri arasında yer alsada klasik literatürde yargılama faaliyetin farz olduğu değerlendirmesinde bulunulmuş ve bu durum naslarla temellendirilmiştir.¹⁴¹ Kazâ, farzların en kuvvetlisi ve ibadetlerin en şerefli olanı olarak değerlendirilmiştir.¹⁴² Mâverdî, kendi tercihiyle yargılama yapacak biri bulunmazsa şartlarını haiz bir fakihin bu görevi üstlenmekten imtina edemeyeceğini, gerekirse devlet başkanının bu hususta icbarî görevlendirme yapabileceğini belirtir. Mâverdî, bazılarının görüşüne göre kazânın hukûku hâssadan olduğunu bu nedenle her durumda kazâ görevini reddetmenin caiz olduğunu belirtir.¹⁴³ Mâverdî'nin başka bir eserinde bazılarının kastının Irak

¹³⁹ Murteza Bedir, "Hanefî Mezhebinin Abbâsî Bağdat'ında Yükselişi ve Zayıflaması", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2008), 1/623-624.

¹⁴⁰ Bedir, "Hanefî Mezhebinin Abbâsî Bağdat'ında Yükselişi ve Zayıflaması", 1/629.

¹⁴¹ Abdullah b. Muhammed el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr li Ta'îlî'l-muhtar*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1937), 2/82; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Tallâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 3/108; Burhaneddin Mahmud b. Ahmed İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 8/5.

¹⁴² Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 16/59.

¹⁴³ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 28.

fukahâsı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Bu tartışmaların fakihlerin yargılama görevi üstlenmelerinde ne kadar etkili olduğu meselenin ayrı bir boyutudur. Anlaşıldığı kadarı ile yargı görevini alma konusunda Hanefî fakihlerin ortaya koydukları ortak bir tavır bulunmamaktadır. Diğer taraftan Hanefî fukahâ, yargı görevini reddetmenin caiz olmadığını düşünseydi ilimle meşguliyet, yaşlılık, sağlık problemleri gibi sebeplerle devletin tekliflerini geri çevirmezdi. İlk dönemlerde olduğu gibi sonraki dönemlerde de Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs (ö. 370/981) gibi kadılık görevini reddeden Hanefî fakihler bulunmaktadır.¹⁴⁵

Sonuç

Emevîlerin ırkçı politikaları sebebiyle çoğunluğu mevâlîden oluşan ehl-i re'y fukahâsının resmî görevlerde genellikle arka planda kaldığı görülmektedir. Abbâsîlerin bu politikayı terk etmeleri ve iktidarlarının güvenliği için devlet makamlarına daha çok mevâlîden atama yapmaları, adliye teşkilatında da Arap olmayan unsurları bir adım öne çıkarmıştır.

Gerek Emevîlerin gerekse Abbâsîlerin kendi uygulamalarını meşrulaştırmak ve otoritelerini güçlendirmek amacıyla toplumda saygınlığı bulunan Hanefî fakihlerin itibarlarından faydalanmak istedikleri bu nedenle onlara kadılık gibi resmî görevler teklif ettikleri görülmektedir. Onlardan bir kısmı bu tür görevleri kabul ederken bir kısmı da reddetmişlerdir.

Ebû Hanîfe, çalışmada temas edilen siyasî ve dinî mülâhazalar nedeniyle eziyet ve hapis cezalarına rağmen Emevî ve Abbâsî iktidarlarında resmî göreve talip olmamış ve siyasî otoriteden gelen teklifleri de geri çevirmiştir. Onun talebelerinin bir kısmı benzer veya farklı sebeplerden hocalarının tavrını benimserken bir kısmı da hocalarının tutumunun aksine bir strateji benimsemişlerdir.

Ebû Hanîfe'den sonra öncelikle Ebû Yûsuf başta olmak üzere bazı öğrencilerin Hanefî düşüncenin yaygınlaşması için resmî görev aldığı, diğer öğrencilere görev almaları yönünde telkinde bulunduğu ayrıca bu hususta halifeye öneriler yaptığı anlaşılmaktadır. Kadılık gibi resmî görevler aracılığıyla Ebû Hanîfe'nin tanınmadığı böl-

¹⁴⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvad - Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 16/9.

¹⁴⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcîm*, 201; Saymerî, *Ahbâru Ebi Hanîfe ve ashâbihi*, 171.

gelere onun düşüncesi taşınmış, bu durum Hanefiliğin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin bazı öğrencileri siyasî otorite ile geliştirdikleri ilişki çerçevesinde kendi kişisel tercihleri doğrultusunda kadılık görevi üstlenmişlerdir.

Kadılık gibi resmî görevleri reddeden Hanefî fakihler, genellikle ilim, telif ve tedrîs faaliyetleriyle meşgul olmak istemişlerdir. Bunlardan bir kısmı kadılık görevinin sorumluluk gerektiren bir vazife olması nedeniyle bu görevi hakkıyla yerine getirme konusunda endişe etmişlerdir. Onlar, doğru hüküm verme konusundaki hassasiyetleri çerçevesinde takva ve verâları gereği bu görevden aklarını istemişlerdir. Diğer bir kısmı ise yaşlılık ve sağlık sorunları nedeniyle ya görev almayı reddetmişler veyahut da istifa etmişlerdir. Ayrıca halifenin bazı Hanefî kadıların yargılama işine müdahalede bulunması, yargı bağımsızlığı çerçevesinde kadılık görevi almama sebebi olarak değerlendirilebilir.

Irak ve Horasan bölgesi Hanefî fakihleri arasında devlette resmî görev üstlenme konusunda mevcut konjonktüre göre dönemsel farklılıklar göze çarpmaktadır. Abbâsîlerin Emevîlere karşı giriştiği iktidar mücadelesinde Horasan bölgesindeki Hanefîlerle, bu bölgede isyanı örgütleyen Ebû Müslim el-Horasânî arasında ihtilaflar çıkmıştır. İsyanın başarıyla sonuçlanmasının ardından bu bölgedeki Hanefî âlimler bir süre siyasî otoritenin baskısına maruz kalmış ve resmî görevlerden uzaklaştırılmışlardır. İlerleyen dönemde halkın tepkisi ve şartların değişmesiyle Hanefî âlimler tekrar görev almaya başlamışlardır.

Mihne sürecindeki kadı atamalarında devletin mihne politikalarına destek veren ve halku'l-Kur'an görüşünü benimseyen fakihler öne çıkmıştır. Bu görüşe karşı çıkanlar atamalarda geri planda kaldığı gibi baskıya da maruz kalmışlardır. Ayrıca mihne sürecinde kadılık görevi üstlenen Hanefî fukahânın bir kısmı halifenin talimatlarını uygularken bir kısmı da bu talimatları uygulamayı reddetmiş ve görevden uzaklaştırılmıştır.

Emevî ve Abbâsî dönemlerinde yargı bağımsızlığının ihlal edildiği ve bazı Hanefî kadıların halifenin şeriata aykırı talimatlarını uygulamayı reddetmeleri sebebiyle görevden ayrılmak veya kaçmak zorunda kaldıkları görülmektedir.

Mâverâünnehir bölgesinde Hanefî fakihler dönemin siyasî otoritesi Sâmânîlerle olumlu ilişkiler kurmuşlardır. Bu bölgede Ha-

nefiler, ehl-i sünnet ve'l-cemaat olarak nitelendirilmiş, Sâmânîler de bölgede ehl-i sünnet ve'l-cemaatin dolayısıyla Hanefî düşüncenin hâmîsi ve destekçisi olmuşlardır.

Ehl-i hadisin aksine ehl-i re'y farazî fıkıhla uğraşarak bu alanda uzmanlaşmıştır. Bu durum onların pratik düşünme ve muhakeme yeteneği gerektiren yargı alanında öne çıkmalarını sağlamıştır. Özellikle Abbâsîler, zulüm ve haksızlıkları önleyerek adaleti tesis etmek ve devletin otoritesini sağlamlaştırmak için yargılama alanında farklılıkları ortadan kaldırarak standartlaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bundan dolayı Hanefî fukahâ devletle yakınlaşmış ve olumlu ilişkiler kurmuştur. Bu durum her iki taraf açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Kazânın farzların en kuvvetlisi ve ibadetlerin en şerefli olduğu telakkisinin Hanefî fakihlerin kadılık görevi alma tercihlerinde onların bu yönde ortak tavır geliştirememeleri sebebiyle geniş çapta bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afgânî, Mevlevî Muhammed Molla Abdülkadir. *Ukûdü'l-cümân fî menâkıbı imâmi'l-â'zam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân (Tahkîk ve Dirâse)*. Câmîatü'l-Melik Abdülaziz, Külliyye-tü's-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1399.
- Alibekiroğlu, Fatmanur. *Tarihsel Süreçte Hanefîlik-Mu'tezile İlişkisi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Atalan, Mehmet. "Ebû Hanîfe ve Ali Oğulları". *Dini Araştırmalar Dergisi* 8/24 (2006), 157-168.
- Bedir, Murteza. "Ebû Hafs el-Kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek 1. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Bedir, Murteza. "Hanefî Mezhebinin Abbâsî Bağdat'ında Yükselişi ve Zayıflaması". *İslâm Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2008.
- Bekcerî, Ebû Abdullah Muğallatâ b. Halîc. *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*. thk. Âdil İbn Muhammed - Usâme İbn İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fârûku'l-Hadîse, 2001.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Menâkıbü's-Şâfiî*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1970.
- Doğan, İsa. "Ebû Hanîfe'nin Dinî ve Siyasî Duruşu". *Samsun 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 37-46.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî. *el-Harâc*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 3. Basım, 1960.
- Ebû'l-Fellâh, Abdülhayy b. Ahmed el-Akerî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri min zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâvûd. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdât*. thk. Beşşâr Avvad. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdât ve zuyûluhü*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- Havvâ, Ahmed Saîd. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-imâm Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*. Cidde: Dâru'l-Endelüsi'l-Hadrâ, 2002.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf. *el-İntikâ fî fedâilî's-selâseti'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn el-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mulûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbn el-Mukaffa', Abdullah. *Âsâru İbni'l-Mukaffa'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Kahire: Dâru Hicr, 2003.
- İbn Kutluboga, Eb'u'l-Fidâ Zeynüddîn Kâsım. *Tâcu't-terâcîm*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Mâze, Burhaneddin Mahmud b. Ahmed. *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerim Sami el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Sa'd el-Bağdâdî, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Yunus, Abdurrahman b. Ahmed. *Târîhu İbn Yunus el-Mısrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421.
- İbnü'l-Avvâm es-Saudî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Yahyâ. *Fedâilü Ebî Hanîfe ve ahhâruhu ve menâkibühü*. thk. Latîfu'r-Rahmân el-Behrâicî. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 2010.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Târîhu İsfahân/Ahhâru İsfahân*. thk. Seyyid Hasan Kesrevî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Kallek, Cengiz. "Esed b. Furât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/366-367. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Kâtip Çelebî, Mustafa Ahmed. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmûd Abdülkadir el-Arnâvûd. İstanbul: Mektebetü İrsikâ-İRCİCA, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Kelbî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf el-. *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Bulûğu'l-emânî*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1998.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *el-İmtâ' bi sîreti'l-imâmeyn*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Lemehâtu'n-nazar fî sîreti'l-imam Züfer*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.
- Kınalızâde, Ali b. Emrullah İbn Hanâî. *Tabakâtu'l-Hanefiyye*. thk. Muhy Hilâl es-Serhân. Bağdat: Riâsetu Dîvânî'l-Vakfî's-Sünnî, 2005.
- Kindî, Ebû Amr Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbu'l-vulât ve kitâbu'l-kudât*. thk. Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed Ebî'l-Vefâ. *Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru Hicr, 1993.
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Leknevî, Ebû'l-Hasanât Abdülhayy el-. *Fevâidu'l-behiyye fî terâcîmi'l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Bedrettin Ebû'l-Firâs en-Ne'sânî. Mısır: Dâru's-Saâde, 1324.
- Madelung, Von Wilfred. "Horasan ve Mâverâünnehirde İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı". çev. Sönmez Kutlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/1 (1994).

- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Hâvî'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Muavvad - Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
Mavsîlî, Abdullah b. Muhammed. *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-muhtar*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1937.
Mekkî, Muvaffak b. Ahmed - Kerderî, Hâfızüddîn b. Muhammed. *Menâkıbu Ebî Hanîfe*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1981.
Merginânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Tallâl Yûsuf. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
Narşahî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer. *Târîh-i Buhârâ*. çev. Erkan Göksu. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
Söylemez, M. Mahfuz. *Bedevilikten Hadâriliğe Küfe*. Ankara: Ankara Okulu, 2001.
Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *Tabakâtu'l-fukahâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1970.
Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî. *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, 1970.
Uzunpostalçı, Mustafa vd. "Ebû Hanîfe". C. 10. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
Vâizu Belhî, Ebû Bekir Abdullah b. Ömer. *Fedâilü Belh*. çev. Abdullah Muhammed b. Muhammed Belhî. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İnan, 1350.
Vekî, Ebû Bekir Muhammed b. Halef ed-Dabbiyyî'l-Bağdâdî. *Ahbâru'l-kudât*. thk. Abdülaziz Mustafa el-Merâğî. Mısır: el-Mektebetu't-Târihiyyetü'l-Kübrâ, 1947.
Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Menâkıbu imam Ebî Hanîfe ve sahibeyhi*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî - Muhammed Zâhid el-Kevserî. Haydarâbâd: Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'maniyye, 4. Basım, 1419.
Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnavûd. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1993.

Relations of Hanafis With the Political Authority in Terms of Their Attitude of Taking Official Duty in the 2nd And 3rd Centuries of Hijri

Soner DUMAN*
Adnan HOYLADI**

Extended Abstract

Hanafis established relations with the political authority for various reasons during their formation period. Abu Hanifa, to whom the sect was attributed, stood aloof from the political authority during the period of the Umayyads and Abbasids, and refused their official job offers. The strict attitude of the Umayyad and Abbasid administrations towards the Ahl al-Bey, with whom Abu Hanifa had close relations, was influential in this preference. In addition, the ideas that the caliph should be elected with the consultation and allegiance of Muslims, that the Umayyads and Abbasids did not come to power in this way, that the allegiance that were taken by force would be invalid, and the concern that they would legitimize them if they accepted the proposal of the political authority were influential in this attitude. Among Abu Hanifa's students and in the following generations, there were those who adopted this attitude. On the other hand, along with his prominent students such as Zufer b. Huzeyl, Abu Yûsuf, Muhammed b. al-Hasan, there were also those who accepted the official positions of the political administration from the next generation Hanafis. While the aim of spreading Abu Hanifa's thoughts was effective in this attitude first, this attitude was a personal choice in the following periods.

The racist attitude of the Umayyads towards the Mewali prompted them to engage in trade or science in order to gain a social status in the society. Therefore, they preferred Abu Hanifa, a mawali, to learn fiqh.

Abu Hanifa comes from the ehl-i re'y tradition. This school was interested not only with the problems that occurred but also with the problems that could occur and worked on their solutions. This situation improved their problem solving and analysis skills. They used these abilities in the field of judgment. Therefore, jurist from the re'y school were appointed as judges instead of the hadith school from the first periods. After Abu Yûsuf became qadilqudat, more judges were appointed than Hanafi jurist. Abbasids also preferred to standardize the judiciary by appointing judges from Hanafis.

Abu Muslim, one of the leaders of the Abbasid uprising, established close relations with Abu Hanifa's students to get support. However, after they learned

* Professor Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Sakarya/Turkey, duman@sakarya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-7309-8622>

** Sakarya University, PhD Student, Sakarya/Turkey, hoyladi@hotmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-8565-9941>

the true intentions of Abu Muslim, they avoided him. When the rebellion led by Abu Muslim was successful, many Hanafis in the Khorasan region were punished with exile, and some had to flee.

Ibrahim b. Saig had close ties with Abu Muslim before the uprising. After understanding Abu Muslim's intention to revolt, Ibrahim gave advice to him and tried to dissuade him. Ibrahim came to Iraq to consult with Abu Hanifa on this issue. After the meeting, Ibrahim decided to struggle against Abu Muslim. When Ibrahim returned to Marw, he gave advice to Abu Muslim again. However, Abu Muslim treated him badly. When Ibrahim continued to warn him, he was killed by Abu Muslim. Abu Hanifa was very sad about this situation.

In Egypt, where Hanafism was not widespread, Abu Hanifa's student Ismail b. Yesa' al-Kindi, judged a trial for the first time according to Abu Hanifa's case law. At first, Ismail, who did not have any problems during his duty, was complained to the caliph by some people due to some of his decisions. Therefore, he was dismissed.

Caliph Mahdi appointed a second judge when Baghdad's population increased. Abu Hanifa's students Afiye b. Yazid al-Awdi and Muhammed b. Abdullah al-Kullabi dealt with military cases together at the Risafe Mosque. In this period, Omer b. Habib was assigned to deal with the theft cases to work under Abu Yûsuf. This situation was a new practice at that time.

During the period of Caliph Harun er-Reşid, the position of Kadilkudat was established. Abu Yûsuf was the first to be appointed to this office. All the judges who served in the Abbasid state were subordinate to Abu Yûsuf. He was the one who appointed the qadis. However, the caliph was sometimes involved in appointments. The qadilkudat office was also the court of appeal. The judge appointed by Ali b. Isa b. Mahan, the governor of Khorasan of the Abbasids in Marw, had some Hanafis killed by torture. The people who reacted to this stoned the qadi and expelled him from the city.

Ali b. Isa b. Mahan exiled Abu Hanifa's students, Abdulaziz b. Khalid al-Tirmizi and Abu Muaz Khalid b. Suleiman al-Balkhi from Marw and sent them to Shash and Fargana. These two returned to Marw when Abu Muti' al-Balhi became the qadi of Marw.

Abu Hanifa's student Muhammed b. Al-Hasan was asked to be appointed as a qadi of Damascus by Harun al-Rashed, but when he met Abu Yûsuf in Baghdad, he told him that it was against him and that he would prevent him from attending lessons. Abu Yûsuf explained this situation to the vizier, Yahyâ b. Khalid. For this reason, he was not appointed as a judge. According to another rumor, when Caliph consulted with Abu Yûsuf for judgement position of Raqqa, he stated that only Muhammad b. al-Hasan could do this properly. However, Imam Muhammad wanted to be busy with his lessons and students. When Muhammad al-Hasan learned about this situation, he got angry with Abu Yûsuf. Although there are different rumors on this issue, Abu Yûsuf stated that he acted in this way in order to spread Abu Hanifa sect.

One of Abu Hanifa's students, Selm b. Sâlim was arrested in Balkh and taken to Baghdad, where he was imprisoned because of his opposing attitudes towards the Abbasids. He was released from the prison in Raqqa after the death of Harun al-Rashed.

Hasan b. Ziyad gave a fiqh lesson to his son Me'mun once a week when Harun al-Rashed was in Raqqa. Hasan b. Ziyad was appointed as the qadi of Kufa during the period of Harun al-Rashed. However, when he sat in his office to make a judgment, he showed sensitivity and could not think of the solutions of the problems he memorized from his teacher Abu Hanifa. Therefore, he could not succeed and resigned from his post and returned to his lessons.

While some of the Hanafis accepted their official job offers in the 2nd and 3rd centuries of the Hijri, some of them rejected them. Those who refused offers often chose to deal with education, training, writing books, and narration.

Keywords: Islamic law, Hanafi sect, Hanafis, Political authority, Qadi.

